

**KIRIM HARBI'NDE(1853-1856) DOĞU ANADOLU CEPHESİ'NDE
CEREYAN EDEN MUHAREBELERDE BAŞI-BOZUK BİRLİKLERİ****The Irregular Armies in Battles at the East Anatolian at the Period of the Crimean War****Dr. Hasan ŞAHİN*****ÖZ**

Osmanlı Devleti, Kırım Harbi'ne(1853-1856) Doğu Cephesi'nde Rusya'ya karşı güçlü bir savunma yaparak mevcut sınırlarını korumayı düşünüyordu.

Savunma plânı çerçevesinde Anadolu Ordusu Kumandanlığı emrinde olmak üzere, düzenli ordu birlikleri yanında çok sayıda *Başı-bozuk* (düzensiz) ve gönüllülerden oluşan kuvvetleri silâh altına almıştı. Fakat, *Başı-bozuk* ve gönüllü birlikler, düzenli birliklere istenilen desteği veremediler ve bu da ordunun Ruslar karşısındaki muharebelerde başarısızlığına sebep oldu. Ancak, bu başarısızlıkta ordu kumandanlarının da büyük rolü vardı.

Bunun üzerine devlet, "*Asâkir-i Avniyye*" adı altında daha düzenli birliklerin kurulmasını ve bunların en kısa zamanda Erzurum'a gönderilmesini kararlaştırdı. Paris Barış Antlaşması(30 Mart 1856) imzalanınca, buna gerek kalmadı.

Anahtar Sözcükler: Anadolu Ordusu, Baş-bozuklar, gönüllü birlikler.

Giriş**1. Harpten Önce Ordunun Genel Durumu**

Kırım Harbi'nden 28 yıl önce kaldıran Yeniçeri Ocağı yerine, II. Mahmud tarafından "*Asâkir-i Mansure-i Muhammediye*" adı ile yeni bir ordu kurulmuştu. Yeni kurulan bu ordunun modern yöntemlerle eğitimi için Avrupa'dan uzmanlar getirildikten başka, askeri kıyafetler de değiştirilip yenileştirildi, bu arada paralı askerler usulüne de yavaş yavaş son verildi. Ayrıca eyaletlere gönderilen talimatlarla "*her türlü giderlerin devlet tarafından karşılanacağı*" bildirilmek suretiyle, millî bir ordu kurulması hususunda ilk büyük girişim başlatılmış oldu(Yücel-Sevim 1992:244). Bundan sonra Gülhâne Hatt-ı Hümayûn'u esasları dahilinde icraâta başlayan Osmanlı İmparatorluğu bütün memleket

ABSTRACT

Ottoman state thought to protect it's borders by making a strong defence against Russia in east front During Crimea War.

In defence plan framework, under the order of Anatolia Army commandership, a numbers of forces consisting of volunteers and irregular soldiers as well as regular Army forces were taken into military service. But, irregular forces and volunteers didnt give desired support to the regular forces, and this caused the army to become failure against Russians in the war. But, Army commanders had great role in the failure of these wars.

So, The state decided the establishment of more regular arm called Assistant forces), and to send this to Erzurum in the The shortest time. When Paris Peace Treaty was signed, (30 March 1856), this became unnecessary.

Key Words: Anatolia Army- Irregular army, volunteers forces.

*Atatürk Üniversitesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (hsahin@atauni.edu.tr)

sathında büyük çapta ve her sahada bu yeni düzeni yerleştirmek istemiş ve düzen değişikliği üzerinde orduya da kendine özgü değeri de vermeye başlamıştı (Süer 1986:35).

Tanzimat devrinin büyük kazançlarından birisi de şüphesiz ki, II. Mahmud'un gaye olarak ele aldığı ve temelini attığı modern ve millî Türk ordusunun kurulması idi(Çadırcı 1991:61). II.Mahmud döneminde(1808-1839), Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bir yandan askeri disiplini kurmaya özen gösterilirken, bir yandan da kışlalar, hastaneler ve debboylar yapılıyor, öte yandan da askeri birliklerin çoğaltılması ile birlikte, Avrupa'dan modern talim usullerini öğretecek subaylar ve hocalar getirtilerek, talimin ve talim ettiricilerin yetiştirilmesine çalışılıyordu. Yeni kurulan bu birlikler, sürekli düzenli hassa askeri ("*asâkir-i muntazama-i muvazzafa-i hassa*" ve "*asâkir-i muntazama-i muvazzafa-i mansûre*") adları ile ikiye ayrılmıştı.

Bundan başka, 1834-1835 yılında, Anadolu'nun ve Rumeli'nin elverişli eyaletlerinde "redif askeri" yazıldı ve tertip edildi. bu redif askerleri, her sancakta üçer dörder taburdan ibaret olarak her eyaletin onar on ikişer tabur redif askeri olup, büyük valiler bunların âmiri(müşiri) ve komutanı idiler(Mustafa Nuri Paşa 1980:297-298). Tanzimat'ın ilânından sonra ilk askerî düzenleme 1843 yılında yapılmıştı.¹ Yeni düzenleme ile askerlik ilk kez süreye bağlandı. Beş yıllık fiili, yedi yıllık Redif hizmeti olmak üzere askerlik süresi on iki yıl olarak tespit edildi. İmparatorlukta beş ayrı ordu bölgesi oluşturuldu. Her ordu bölgesi muvazzaf alayları kadar redif alayları da bulunduracaktı. Beş yıllık askerlik görevini tamamlayanlar yedek asker olarak Redife ayrılacaklar, yılda bir defa bağlı oldukları tabur merkezinde bir ay süreyle eğitim görecektlerdi. Böylece İmparatorluğun savunma ihtiyacı için 1843 yılında teşkil edilmiş bulunan Redif teşkilâtı yeni bir şekle sokularak gerçek anlamda yedek ordu durumuna getirildi (Çadırcı 1991: 61).

Redif gerçekten de askeri bakımdan teşkilâtlandırılmış ve çeşitli askeri sınıflarda nizamiye ordusununkine eşit alayları bulunan ikinci bir silahlı kuvvetler birliği teşkil eder. Bu alaylar, mıntıklar bakımından, tam kadroda subay ve astsubayları bulunan taburlara ve bölüklere ayrılmışlardır. Şehir ve köylerde, tezkere almış askerlerin arasında kalmak mecburiyetindedirler; ayrıca çeşitli zamanlarda onları toplayıp talim yaptırmakla da görevlidirler (Ubcını 1998: 326). Redif ordusu bazı değişikliklerle İmparatorluğun sonuna kadar bu durumunu devam ettirdi (Çadırcı 1991: 61).

1843'te beş ordu halinde teşkil edilen Osmanlı ordularının sayısı, daha sonra Irak ordusunun teşkil edilmesiyle altıya ulaştı. Böylece Osmanlı ordusu barışta altı ordu halinde teşkil olunmuştu. Bu düzenlemeye göre;

¹ Abdülaziz devrinde kurulan askeri teşkilât gereğince askere alınan bir kimse dört yıl muvazzaf, iki yıl ihtiyat askerliği yapar, bu suretle nizâmi askerlik müddeti sona ererdi. İki yıllık ihtiyat müddeti duruma göre ya silahaltında veyahut terhistede geçirdi. Altı yıllık askerlik görevini ifa etmekte olana *nizâmiye* askeri denirdi. Bundan sonra 14 sene daha askerlik hizmetiyle mükellef bulunur, harp veya talim için çağrılırdı. İşte bunlara *redif askeri* denirdi. Bundan sonra dört yıllık *mustahfizlik* müddeti gelir ve sonunda askerlik biterdi. (Bkz, Sertoğlu,1986;283).

1. Hassa Ordusu	Merkezi Üsküdar
2. Dersaadet (İstanbul) Ordusu	“ İstanbul
3. Rumeli Ordusu	“ Manastır
4. Anadolu Ordusu	“ Harput
5. Arabistan Ordusu	“ Şam
6. Irak Ordusu	“ Bağdat (Ubıcmı 1998: 71-73).

Osmanlı *Nizâmiye* (muvazzaf) Ordusu'nun 138.000 kişiden fazla bir mevcudu bulunduğunu ve Redif erlerinin bayrak altına çağrılmalarıyla bu miktar iki katına çıkarılabiliyordu. Türkiye'nin askeri kaynakları hakkında tam bir fikir edinebilmek için bu rakama bir taraftan belli bir anda askere çağrılacak *Başı-bozuk* alayları ve diğer taraftan da şimdiye kadar normal asker alma kanuna boyun eğmemiş olan, vergiye bağlı eyaletler ve bazı mıntıkların harp zamanında merkeze temin etmekle yükümlü oldukları kontenjanları da ilâve etmek gerekir.

Bunlardan *Başı-bozuk*² alaylar, Müslüman gönüllüler, Kavaslar (veya jandarmalar), Dobruca ve İznat Tatarları olmak üzere üç kısım olup, toplam mevcutları-Müslüman gönüllüler 50.000, Kavaslar 6.000, Dobruca ve İznat Tatarları 5.500 olmak üzere sayıları toplam olarak 61.500 kişiydi (Ubıcmı 1998:327-328).

Halkın bu yeni tarz askerlik sistemine kolayca uyum sağlamadığı anlaşılmaktadır. Halep'te, Bosna ve Hersek'te, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çocuklarını askere vermek istemeyenler tarafından isyanlar çıkartıldı. Bununla birlikte bu geçiş döneminde devlet, güvenlik işini yer yer gönüllü paralı birliklerle karşılama yoluna gitmiştir. Zaman zaman bazı aşiretlerin silahlı mensupları bu maksatla kullanılmaktaydı.

Genel olarak *Başı-bozuk* kuvvetler diye anılan bu birliklerden çoğu, ellerindeki gücü halkın aleyhine kullanarak zorla para, at, yem ve benzeri eşya ve malzemeleri almaktaydılar. Halk askerlerin ve yetkililerin baskılarından kurtulabilmek için rüşvet ve hediye vermek gibi yollara başvurmak zorunda kalıyordu. Bunu önlemeye çalışan hükümet, 14 Eylül 1850 tarihinde başıbozuk askerlerin "*ahaliden meccanen yem ve yiyecek talep ettirilmemesini*" ilgililere emretmiştir. Öte yandan *Başı-bozuk* askerlerin iç güvenliği sağlama bakımından da yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır (Saydam 1999: 341).

²*Başı-Bozuk*, vaktiyle harp vukuunda Osmanlı ordusuna ayrı bir kıt'a halinde gelip katılan gönüllü efrada verilen addı. Eskiden taşradan İstanbul'a gelip, yersiz-yurtsuz dolaşanlara da başı-bozuk denilirdi. Bu tabir sonraları askeri sınıfa mensup olmayan bütün sivil ahaliye teşmil edilmiştir. Orduya süvari ve piyade olarak, iltihak eden başı-bozukların ayrı silah ve teçhizatı ile ayrı kumandanlar vardı. 1854 Osmanlı-Rus Harbi sıralarında başı-bozukların disiplinli bir kıt'a haline getirilmesine çalışıldı ve bu işle özellikle Fransız generali Yousouf ile İngiliz generali Bitson meşgul oldu ise de, bu teşebbüs akim kaldı.Bkz, İ.Hakkı Uzunçarşılı, *İ.A, c.2*, "Başı-Bozuk mad.", İstanbul, 1993, s.328.

2. Anadolu Ordusu'na Bağlı Birlikler İle Başı-bozuk ve Gönüllü Birliklerin Erzurum'da Toplanması

Harp hazırlıkları çerçevesinde, Doğu Anadolu'daki Kars, Ardahan, Batum, Erzurum, Trabzon gibi önemli mevki ve buralardaki kaleler o günkü usullere göre tahkime başlandı. Özellikle ana istikamet yolu üzerinde bulunan ve o zamanki şartlar içerisinde stratejik önemi büyük olan Kars kalesine öncelik verildi (Süer 1986: 70). Bu arada Erzurum ve Kars'a muhasara toplarıyla sahra bataryaları gönderildi (Küçük 1975: 335). Birinci sınıf rediflerin toplanması için emirler yazıldı. Bir ihtiyati tedbir olarak Erzurum'da toplanması kararlaştırılan nizamî ordunun alay ve taburlarının sefer hazırlıkları tamamlanarak hemen Erzurum'a hareket etmeleri emredildi.³

Diğer taraftan Erzurum Valisi Zarif Mustafa Paşa'ya, 9 Ramazan 1268 (16 Haziran 1853) tarihiyle gönderilen bir yazıda; Osmanlı ile Rusya Devleti arasındaki resmi münasebetlerin kesilmesinden ve Rusya'nın harp hazırlıklarına girişmesinden söz edilerek, bu konuda hazırlıklı olunması ve Anadolu Ordusu maiyetinde istihdam edilmek üzere, Van, Diyarbakir, Harput (Elâzığ) ve Erzurum eyâletlerinden mümkün olduğu kadar süvari askerinin tertip edilmesi hususunda gerekli çalışmaların yapılması emredildi.⁴

Zarif Mustafa Paşa'ya, 10 Ramazan 1268 (17 Haziran 1853) tarihinde gönderilen bir diğer yazıda da; son derece önemli bir mevkiide bulunan Erzurum ve havalisinin tahkim edilmesinin gerekliliğinden ve Anadolu Ordusu müşiri kumandasında bir ordu kurulmasından söz ediliyordu.

Aynı yazıda bu ordu için Harput(Elazığ), Diyarbakir ve Van bölgelerindeki Ekrad ve aşiretlerden de ihtiyaç görüldüğü zaman nüfuzlu bey ve ağalar kumandasında gereken yerlere sevk olunmak üzere yeterli miktarda süvarinin hazırlanması hususundaki emrin Anadolu Ordusu Müşiri Abdi Paşa'ya ve adı geçen eyâlet valilerine bildirildiği ifade edilerek; Zarif Paşa'dan bu usulün Erzurum ve havalisinde de gizli bir surette yürütülmesi ve ayrıca Erzurum'da toplanacak düzenli ordunun her türlü ihtiyacının karşılanması yolundaki gerekli gayretin gösterilmesi isteniyordu.⁵

Zarif Mustafa Paşa, süvari askeri hazırlanması ile ilgili yazıya verdiği cevapta; Erzurum dahilinde oturan ekrad, aşiret ve kabilelerden harp başlayıncaya kadar nüfuzlu ağalar ve beyler kumandasında olmak üzere 5.000 kadar süvarinin tertip edilmesinin mümkün olduğunu, istenildiği takdirde bir o kadar da muvazzaf askerinin tedarik edilebileceğini bildirdi.⁶ Mesele 1 Zilhicce 1269 (5 Eylül 1853) tarihinde toplanan "*Meclis-i*

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Dahiliye(BOA,İD)*, Nr. 17132.

⁴ BOA, *Bâb-ı âli Evrâk Odası (BEO), Ayniyat Defteri*, Nr. 618, s. 11.

⁵ BOA, *BEO, Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilâyet (A.MKTUM)*, Dosya nr. 137, belge nr. 74.

⁶ BOA, *İ.DH.* Nr. 17351.

Mahsûs'da görüşülerek, Zarif Paşa tarafından istenilen rütbelerin gönderilmesine karar verildi.⁷

Anadolu Ordusu'nun üçüncü redif alayının seri bir şekilde Erzurum'da toplanması maksadıyla Trabzon Valisi Vezir Sarım, Harput valisi Ömer, Erzurum Valisi Zarif Mustafa Paşa'lar ile Karahisâr-i-şarkî kaymakamına emirler gönderildi.⁸ Diğer taraftan Anadolu Ordusu maiyetinde istihdâm edilmek üzere, Erzurum eyâleti dahilinde bulunan Tortum, İspir kazalarıyla Tercan ve Kuzican taraflarından 2-3 bin kadar piyade askerinin tedariki imkân dahilinde görülerek, bu konuda gerekli çalışmaları yapmak üzere, Erzurum Valisi ile Anadolu Müşiri Abdi Paşa yetkili kıldılar.⁹ Ayrıca bu askerlerin maaşları ile ilgili işlemlerin yürütülmesi hususu Maliye Nezâreti'ne bildirildi.¹⁰

Bu arada Arabistan Ordusu emrine verilen Anadolu Ordusu ikinci piyade alayının, Erzurum'da istihdamı uygun görülerek, bu alayın deniz yoluyla İstanbul'a çağırılması ve Trabzon yoluyla Erzurum'a gönderilmesi Serasker'den istendi.¹¹

Erzurum'da askerî hazırlıklar bütün hızıyla devam ediyordu. Fakat en önemli mesele ordunun iâşesi meselesi idi. Esasen Erzurum'da 1829 yılında Ruslar tarafından yapılan tahribat ile Hıristiyan nüfusunun Rusya'ya göçürülmesi sonucu, cizye gelirlerinde meydana gelen azalma, mâlî durumu oldukça sarsmıştı (Küçük 1977: 188). Ayrıca, Tanzimat'ın tatbiki neticesi eyâlet gelirlerinde meydana gelen azalma durumu daha da kötüleştirmişti. Bunun sonucu Erzurum eyâleti, sulh zamanında bile kendi nizamî askerinin maaş ve tayınatlarını ödeyemez duruma düşmüştü. Şimdi bu düzenli askere ilâveten, eyâletin ihtiyatları, *Başı-bozuk* süvari ve piyadelerle birlikte başka eyâletlerden gelen askerinin masrafları da Erzurum eyâletine yüklenmişti (Küçük 1975: 337).

Zarif Mustafa Paşa İstanbul'a gönderdiği yazısında, Erzurum'da toplanacak ordunun zahirelerinin ve diğer erzaklarının tedarikinin çok kolay olduğunu, ancak eyalet gelirlerinin mevcut askerinin maaşlarını bile karşılamaktan uzak olduğunu belirtiyordu. Ayrıca, bu yazısında; diğer eyâletlerden yardım sağlanmaması hâlinde ordunun iâşesinin temininde büyük güçlüklerle karşılaşılacağından söz ediyordu.¹²

Bu sırada Erzurum'da toplanan ordunun, mali işlerinin yürütülmesi ile ilgili işlemlerin idâresi de, ilâve görev olarak Erzurum idaresine verildi.¹³ Ayrıca, bu görevin sıhhatli bir şekilde yürütülebilmesi için, Erzurum Defterdarı Câzım Efendi'nin maiyetine altı memurun tayin edilmesi kararlaştırıldı (Küçük 1975: 337).

⁷ Aynı belge..

⁸ BOA, *BEO, Ayniyat Defteri*, Nr. 618, s. 19.

⁹ BOA, *İ.DH*, Nr. 17720.

¹⁰ BOA, *Ayniyat Defteri*, Nr. 618, s. 23.

¹¹ BOA, *İ.DH*, Nr. 17199.

¹² BOA, *İ.DH*, Nr. 17341; Zarif Mustafa Paşa'nın 4 Ramazan 1269 (11 Haziran 1853) tarihli tahrirati.

¹³ BOA, *İ.DH*, Nr. 17365.

Erzurum ve Van valilerine gönderilen 23 şaban 1269 (1 Haziran 1853) tarihli bir emirde zahire maddesinin ordunun rûh-i mesabesinde olduğu belirtilerek, Erzurum ve havalisinde toplanacak olan 25.000 kişilik düzenli ordu için bir altı aylık tayinat yeterli olacak miktarda zahire ve erzakın Erzurum ve Van taraflarından tez elden tedarik edilerek biriktirilmesi ve bu durumdan Hakkâri Valisi'nin de haberdar edilmesi ve hazırlanacak erzak ve zahirenin bedellerinin mal sandığına ödenmesi istenmekteydi.¹⁴ Zarif Mustafa Paşa, İstanbul'a gönderdiği yazısında, Erzurum'a gelmekte olan ordu için tedariki emredilen zahire ve diğer erzakların toplanması işinin süratli bir şekilde devam ettiğini bildirmekte ve bu hususta büyük gayret ve fedakârlık gösteren Erzurum halkına hükümetçe teşekkür edilmesini istemekte idi (Küçük 1975: 337).

Anadolu Ordusu emrinde toplanması için kararlaştırılan birlikler yavaş yavaş Erzurum'a sevk edilmeye başlandı. Anadolu Ordusu Müşiri Abdi Paşa'nın gönderdiği yazıdan anlaşılacağı üzere, Bağdat merkez müdafaada bulunan alay ve taburlarına gerekli olan malzemeleri de hazırlamak suretiyle, ekserisi Erzurum'a sevk olundu.¹⁵ Arabistan Ordusu'ndan Erzurum'a sevki kararlaştırılan bir düzenli süvari alayı Ferik Abdülkerim Paşa refakatinde Ramazan ayının sonlarında Harput'a geldi.. Orada birkaç gün dinlenen alay, iki kıt'a topu yanına alarak Erzurum'a hareket etti.¹⁶ İhtiyat kuvveti olarak Anadolu Ordusu rediflerinden celp olunan 3.000 erle Diyarbakir havalisinden tedarik olunan 2.000 piyade ve süvari muvazzaf askeri 1270 Muharrem (Ekim 1853) ayının başlarında Erzurum'a sevk olundu.¹⁷ Ayrıca, Arabistan Ordusu'na bağlı Sayda eyâleti dahilinde muhtelif mevkiilerde bulunan beş tabur piyade ve bir alay düzenli süvarinin Erzurum'a sevk olması emir olundu. Ancak Cebel-i Lübnan'da çıkan karışıklıklar ve bölgenin karışık durumu dolayısıyla bu mümkün olmadı.¹⁸

Süleymaniye bölgesine gelince, buradan beş altı bin kadar süvari askeri tertip etmek mümkündü. Ancak buranın da İran sınırına çok yakın olması ve İran'ın bu bölge hakkında kötü emeller beslemesi bölgenin askerden tamamen arındırılmasını imkânsız kılıyordu. Süleymaniye ve havalisinin nezaketi göz önüne alınarak, buradan bir sergerde kumandasında olmak üzere erlerine elişer, onbaşlılarına seksener, çavuşlarına yüzler, yüzbaşlılarına iki yüz, sergerdesine iki bin beş yüz kuruş maaş ödemek suretiyle, 2.000 seçme atlı askerinin Erzurum'a sevki kararlaştırıldı.¹⁹

Ayrıca, Anadolu ordusu piyade dördüncü ve beşinci alaylarının da Erzurum'a sevk edilmesi, Van ve Hakkâri Valisi Mehmet Reşit Paşa'dan istenmişti. Mehmet Reşit Paşa İstanbul'a gönderdiği cevapta Kürtlerin öteden beri bilinen tutarsız davranışlarından

¹⁴ BOA, *BEO, A. MKT. UM.* Nr. 136 / 68.

¹⁵ BOA, *İ.DH.* Nr. 1713, Anadolu Ordusu Müşiri'nin 4 Ramazan 1269 (15 Haziran 1853) tarihli tahrirati.

¹⁶ BOA, *İ.DH.* Nr. 17338.

¹⁷ BOA, *İ.DH.* Nr. 17708.

¹⁸ BOA, *İ.DH.* Nr. 17711.

¹⁹ BOA, *İ.DH.* Nr. 17770

bahisle, bölgenin askerden arındırılmasının doğru olmayacağını belirtti ve dördüncü piyade ve beşinci redif alaylarının Erzurum'a sevk edilmesi halinde, Siirt ve Van bölgelerine birer tabur piyade ile birer bölük düzenli süvarinin yerleştirilmesi gerektiğini, bu mümkün olmazsa en azından dörder bölük piyade ile birer bölük süvarinin bölgede bulundurulmasının zaruri olduğunu bildirdi.²⁰ Mehmet Reşit Paşa'nın bu teklifi Anadolu Ordusu Müşiri ile istişarelerde bulunmak ve gereken durum ve mevki'e göre hareket etmek şartıyla kabul edildi.²¹

Anadolu Ordusu'nun Erzurum'da toplanması için faaliyetler sürdürülürken, Rusların hudutlarda yağmak yaptığına dair haberler de ardi ardına gelmeye başlamıştı. Nitekim Erzurum Valisi Zarif Mustafa Paşa'dan Temmuz 1852 tarihinde İstanbul'a gönderilen yazıda, Rusların hududa yağmak yapmaya başladığı ve toplanan 338 araba cephane ve mühimmatın Tiflis'ten Gümrü'ye nakledildiği yazılıydı (Küçük 1975:336).

Zarif Mustafa Paşa, bu konu ile ilgili kaleme aldığı 13 Şevval 1269 (20 Temmuz 1853) tarihli yazısıyla, Rusya'nın şu anda Osmanlı Devleti'ne harp açacağına dair bir işaret görülmediğini, ancak iç kısımlarda büyük ölçüde tedarik etmiş olduğu mühimmat ve levazımatı gizlice Gümrü ve Ahıska taraflarına sevk ettiğini ve askerini de hareket halinde bulundurduğunu bildiriyordu.

Zarif Mustafa Paşa, Rusya'nın beklenmedik bir tecavüzünü önlemek maksadıyla, daha önce tertip edilmesi kararlaştırılan *Başı-bozuk* süvari takımından dört-beş bin nefer ile düzenli birliklerden birkaç taburun, ya Anadolu Ordusu Müşiri Abdi Paşa'nın veya kendi idaresinde Kars'a sevk etmek tasavvurunda olduğunu yazdı. Ayrıca, bu durumu ordu müşiri ile dahi konuştuğunu belirten Zarif Mustafa Paşa, bu konuda izin istedi.²² Rusya tarafından herhangi bir tecavüzü hareket meydana gelmedikçe harekete geçilmeyeceğini belirten Paşa, şimdilik üç tabur piyade ile iki bölük süvari nizamî askerinin Mirliva Veli Paşa kumandasında Kars'a gönderilmesinin uygun bulunarak sevkine başladığını bildirdi.²³

Erzurum Valisi Zarif Mustafa Paşa'dan gelen bu yazı üzerine, ordunun sınıra sevkinin gecikmesinin sebebi Seraskerlikten soruldu. Buradan verilen cevapta, bunun ordunun henüz Erzurum'da tamamen toplanmamış olmasından kaynaklandığı belirtildi ve askerinin tamamı geldikten sonra birkaç güne kadar hududa hareket edileceği bildirildi.²⁴

²⁰ BOA, *İ.DH.*Nr. 17715. M. Reşit Paşa'nın 29 Zilkade 1269 (3 Eylül 1853) tarihli tahrirati)

²¹ BOA, *İ.DH.*, Nr. 17715. 1 Safer 1270 (3 Kasım 1853) tarihli İrade.

²² BOA, *İ.DH.*, Nr. 17346.

²³ BOA, *İ.DH.*, Nr. 17346, Zarif Mustafa Paşa'nın 15 şevval 1269 (22 Temmuz 1853) tarihli tahrirati)

²⁴ BOA, *İ.DH.*Nr. 17346, 2 Zilhicce 1269 (6 Eylül 1853) tarihli Seraskerlik tezkiresi.

Bunun üzerine, ordunun hemen Erzurum'dan hareket ederek, hududda yerini alması ve gerekli istihkâmları hazırlaması hususunda Erzurum Valisi'ne cevap yazılması istendi.²⁵

7 Ağustos 1853'te muvazzaf nizamiye kuvvetlerinin Erzurum bölgesinde toplanması işlemi tamamlandı. Redif kuvvetleri de bu sırada çeşitli bölgelerden Erzurum'a gelmek üzere yolda bulunuyordu. Bu birliklerle beraber 2 Ekim 1853'te, 4 batarya top, 150 beygir, top başına 250 atım cephane, 4 yelkenli içinde vapurlara çektirilerek Trabzon'a gönderildi. Bölgenin en önemli kalesi olan Kars, bundan bir süre önce Mirliva (Tuğgeneral) Veli Paşa komutasında 3 piyade taburu 4 süvari bölüğü ile takviye edilmişti.

Erivan (Revan) istikametinden gelebilecek Rus tehlikesine karşı, önemli bir mevkiye bulunan Doğu Beyazıt bölgesinin güvenliği de Van Valisi'nin sağladığı ve Veli Paşa'nın maiyetindeki kuvvetlerin oraya sevk edilmesiyle sağlandı (Süer 1986: 64). Bu sırada Anadolu Ordusu Müşiri Abdi Paşa, gerekli askeri düzenlemeleri yapmak ve istihkâmları hazırlamak amacıyla Kars ve Ardahan taraflarına gitti. Abdi Paşa, ordu kumandanlarından Ferik Ali Rıza Paşa ile Mirliva Veli Paşa'ya yeni talimatlar verdikten sonra tekrar Erzurum'a döndü.²⁶

Erzurum eyâletinin tahkimine büyük önem veren hükümet, Anadolu Ordusu Birinci Redif Alayı'nın Erzurum'a gelişinin gecikmesi üzerine, Elâzığ Valisi'ne bir yazı gönderdi. 3 Muharrem 1270 (6 Ekim 1853) tarihiyle gönderilen yazıda, Erzurum'a sevk edilmek üzere, Elâzığ merkezine çağrılan ve toplanan tabur kadrolarının kayıtlara nazaran hayli noksan oluşundan söz edilerek, bu konuda ihmali ve kusuru görülen müdür ve muhtarların şiddetle cezalandırılmaları emredildi. Gene aynı yazı ile Birinci Redif Alayı'nın kadrolarının subayları marifetiyle en kısa zamanda tamamlanarak Erzurum'a sevk edilmesi istendi.²⁷

Bu sırada Zarif Mustafa Paşa bizzat harpte bulunmak amacıyla izin istedi. İstanbul'a gönderdiği 6 Muharrem 1270 (9 Ekim 1853) tarihli yazısında, Erzurum'da toplanmakta olan aşiret ve kabile kuvvetleri ile gönüllü takımlarının kendi kumandası altında toplanıp, sevk ve idare edilmesinin büyük faydalar sağlayacağını belirten Zarif Mustafa Paşa, orduda bulunacağı süre zarfında, eyâlet merkezinde işlerin düzenli yürütülebilmesi için kendi yerine dirayetli birisinin geçici olarak kaymakam tayin edilmesini istedi.²⁸

13 Muharrem 1279 (16 Ekim 1853) tarihinde gönderdiği bir diğer yazısında ise; idaresi altındaki yerlerden tertip ve istihkâm edilmesi istenen piyade ve süvari birliklerinin birbiri ardı sıra Erzurum'a gelmekte olduklarını, eyâlet merkezine ulaşan askerlerin mevcudunun 10.000'i aştığını belirten Erzurum Valisi, birkaç gün zarfında bizzat Kars'a gitmek istediğini yazdı. Vali'nin aynı yazının ekinde gönderdiği pusulaya göre, Erzurum

²⁵ BOA, *İ.DH.*Nr. 17346, 6 Zilkade 1269 (10 Eylül 1853 tarihli irâde.

²⁶ BOA, *İ.DH.* Nr. 17518, 16 Zilhicce 1269 (20 Eylül 1853 tarihli Seraskerlik tezkiresi)

²⁷ BOA, *BEO, A. MKT. UM.* Nr. 143 / 46.

²⁸ BOA, *İ.DH.* Nr. 17712.

eyâletinden tertip edilmiş olan *Başı- bozuk* piyade ve süvari birliklerinin toplandıkları yer ve miktarları şu şekilde idi:

Kars tarafında; müdür, bey ve ağaların idaresinde toplam 2.750 nefer, Erzurum'da toplanmak üzere tertip edilmişti. Cennet-zâde Ziya Bey idaresinde 1.300 süvari ve piyade(1000 süvari ve 300 süvari), Behlül Paşa idaresinde 100 süvari, Bayburd Müdürü Emin Bey idaresinde 300 süvari ve piyade, İspir kazası hanedanından Tuzcu-oğulları 500 nefer ve piyade (300 neferi Kars'a) sevk olunmuştu. Tercan Müdürü Ali Bey idaresinde 200 süvari, Şiran kazasından Esat ve Osman Ağa'lar idaresinde 50 süvari ve piyade, Tortum hanedanından Ömer Bey idaresinde 500 süvari ve piyade, Muş Müftüsü idaresinde 250 süvari ve piyade, Muş Sancağı'ndan Rıdvan Ağa idaresinde 600 süvari, Hıms Müdürü ile Zırhlı aşâiri idarelerinde 300 süvari, Erzincan Müdürü, 400 süvari, bu kuvvetler Kars'a naklolunmuştu. Erzincanlı Sait Ağa idaresinde 370 piyade, Kiğı Müdürü Mehmet Bey idaresinde 100 süvari, Cibranlı Aşâirinden Abdullah ve Yusuf Ağa'lar idaresinde 300 süvari, Eleşgirt Müdürü İshak Bey idaresinde 300 süvari, "Pasin-i Ulyâ " ve "Pasin-i Suflâ"²⁹dan, 300 piyade ve süvari, Erzurum eyaletinde toplanmak üzere tertip olunmuştu.

Erzurum eyâletinden tertip edilen *Başı-bozuk* piyade ve süvari askerleri eyâlette bulunan nizamî asker ve başlıca eyâletlerden gelen diğer askerlerden oluşan Kafkas cephesindeki Osmanlı kuvvetlerinin mevcudu 150. 000 civarında idi (Küçük 1975: 345). Bu kuvvetlerin 100.000 kadarı nizamiye, 50.000'i redif ve gönüllü birliklerden kuruluydu. Doğu Anadolu Harekâtı'na ayrılmış olan bu kuvvetlerin seferberlik ve yığılma düzenli bir sefer plânına dayanmış olmadığından bu kuvvetler seferin başındaki evrede tam olarak toplanamamıştı. Toplananlar ise doğu bölgesinde mevcut kalelere bölünmüş ve ona göre tertiplenmişlerdi (Süer 1986: 71).

3.Harbe Karar Verilmesi ve Doğu Cephesi'nde Cereyan Eden

Muharebelerde Başı-bozuk Birlikleri

Erzurum Valisi Zarif Mustafa Paşa, bizzat orduda bulunmak ve Erzurum eyaleti dahilinde toplanmış bulunan *Başı-bozuk askerleri* tek bayrak altında toplayıp sevk ve idare etmek üzere, daha önceleri merkezden izin istemişti. Erzurum Valisi'nin bu isteği dirayetli ve her şeyi inceden inceye düşünen bir zat olan Sırrı Paşa'nın kaymakamlıkla Erzurum'da bırakılıp, kendisinin cepheye gitmesi veyahut kendisinin Eyalet merkezinde kalıp Sırrı Paşa'nın gönderilmesi şartıyla kabul edilmişti.³⁰ Bu arada İstanbul'dan gelip-giden harp yaverlerinin ordu hakkında ifade ettikleri menfi durum üzerine Zarif Mustafa Paşa, Erzurum ahalisinden ve etraftan gelen "*Başı-bozuk*"lardan oluşan 2.000 kişi ile birlikte Kars'a hareket etti ve Kasım ayı başlarında oraya ulaştı.

1853 Kasım'ında Osmanlı-Rus kuvvetleri Doğu Anadolu Kafkas sınırında birkaç defa karşı karşıya gelmişlerse de, dikkate değer olanı Başgedikler Muharebesi'ydi ve Rusların

²⁹ BOA, *İ.DH*, Nr.17766

³⁰ BOA, *İ.DH*, Nr. 17712, 24 Muharrem 1270(27 Ekim1853) tarihli irâde.

üstünlüğü ile neticelenmişti. Üç koldan saldıran Rus kuvvetleri karşısında, nizamiye birlikleriyle alelacele ve karışık olarak mevzi almış bulunan *Başı-bozuk*ların mukavemet edemeyip kaçmaları üzerine Osmanlı karargâhı düşmanın eline geçti (Kırzioğlu1955: 62). Bu muharebede Ekrad gönüllüleri ve *Başı-bozuk*lar Rus ordusunun sağ cenahında yer alan General Çavçavadze idaresindeki Rus ordusundan on kat fazla bir güce sahip olmasına rağmen bir varlık gösterememişlerdi (Şirokorad 2009:393-394).

Osmanlı Devleti'nin bu cephedeki başarısızlığında harbe yeteri kadar hazırlık yapılmadan ve plânsız olarak girilmesi yanında kumandanların liyakatsiz ve iktidarsız oluşları rol oynamıştır.³¹ 26 Kasım 1853'teki Ahıska ve Osmanlı ordusu için sonuçları bakımından daha feci olan Başgedikler Bozgunu, bütün Kars ve Erzurum ahalisinin maneviyatını sarstığı gibi, çoğu Redif ve *Başı-bozuk* olan nizamiye birlikleri dışındaki askerin itaat ve idaresini de güçleştirdi (Kırzioğlu 1955: 75).

İlkbahar'ın gelmesiyle birlikte Doğu Anadolu Cephesi'nde bir hareketlilik başladı. 1854 Nisan sonlarında, başta Erkân-ı Harp Reisi Hurşid Paşa olmak üzere Anadolu Ordusu emrinde bulunan Avrupalı generaller, Ordu Müşiri Zarif Mustafa Paşa'ya ordunun istenilen seviyeye geldiğini belirterek, harekete geçmenin zamanı geldiğini, fakat bunun ilerde bulunan (kışı geçirmek üzere Kars Çayı ile Arpaçay'ı üzerindeki köylere yerleştirilen) *Başı-bozuk*lar ve bir alay süvari ile mümkün olamayacağını ifade ederek, ondan avan-gard (öncü) tayin etmesini istediler.

Anadolu Ordusu Müşiri ordunun birçok yönden eksikliklerinin bulunduğunu belirterek, bunun şimdilik mümkün olmadığını, üstelik böyle bir hareketin Gümrü'de bulunan düşmanı zamansız tahrik edeceğini ifade etti (Zarif Paşa 1940:487-488). Fakat Avrupalı generallerin bu düşüncelerinde ısrar etmesi ve Kars'tan ayrılp gideceklerini söylemeleri karşısında Müşir Zarif Mustafa Paşa, avan-gard tayin etmeye mecbur kaldı ve Gümrü ile Kars'ın ortasında olan Subatan köyüne altı tabur piyade, iki alay süvari ve iki batarya top gönderilmesine karar verildi.³²

1854 Doğu Anadolu cephesinde cereyan eden Çengel (Çengilli)³³ Muharebesinde Anadolu Ordusu'nda bulunan Ekrad gönüllüleri ile *Başı-bozuk*ların hiçbir faaliyeti olmadığı gibi, genel ric'ât esnasında Van yolu üzerinde bulunan Selim Paşa'nın bütün mallarını talan etmişlerdi (Averyanoff 1926: 53). Selim Paşa'nın Beyazıt'ı terk ederek Bargiri'ye çekilmesi üzerine Ruslar (Kurdoğlu 1927: 102), hiçbir mücadeleye gerek kalmadan 19 Temmuz'da Beyazıt'a girerek şehri işgal etmişlerdi (Averyanoff 1926: 54).

Diğer taraftan ordugâhını Paldırvan ve Gökdere (Kurudere) arasında kuran Rus generali Bebutov, o civarda ne kadar köy varsa hepsini yıkmaya, otlarını ve ekinlerini biçmeye başladı. Rusların zulmünden rahatsız olan bölge halkı korunmaları için Müşir Zarif

³¹ BOA, *İ.DH*.nr.17139 Seraskerlik'in 20 Ramazan 1269(27 Haziran 1853) tarihli yazısı.

³²BOA, *İrade Meclis-i Mahsus(İ.M.M)*, Nr.52.

³³Çengel(Çengilli) Gölü, Kağızmalıların deyimiyle Çengeli Gölü, Kağızman yakınında ve Aladağ'ın eteğinde küçük bir göldür. Bkz. Saraçoğlu, *Bitki Örtüsü Akarsular ve Göller*, İstanbul, 1990, 337-338.

Mustafa Paşa'ya başvuruyorlardı. Kars'ta bulunan ordunun yakınında meydana gelen bu olayları haber alan Anadolu Ordusu Müşiri, bu durumu Seraskerlik'e bildirerek harekete geçmek hususunda izin istedi (Zarif Paşa 1940: 491). Bu konuda merkezden kendisine gönderilen cevaplarda, kesinlikle böyle bir harekâttan sakınması, fakat muhtemel bir saldırıya karşı da gayet tedbirli davranılarak hazırlıklı olunması bildiriliyordu.³⁴

Kars'a çekilmenin mahsurları olacağını düşünen M. Zarif Paşa, Seraskerliğin emrine uyararak Hacı Veli köyünde beklemeye karar verdi ve 45 gün (23 Mayıs-5 Ağustos 1854 tarihleri arasında) gibi uzun bir zaman teyakkuz halinde burada kaldı (Kırzioğlu 1955: 88). General Bebutov komutası altındaki Rus kuvvetleri de, Gökdere hattındaki savunma mevziine gelip yerleşmişlerdi (Süer 1986: 103). Bu süre zarfında iki ordunun keşif kolları arasında meydana gelen birkaç hadise dışında kayda değer bir olay görülmedi.

4-5 Ağustos gecesi Ruslar Aleksandropol istikametinde yola çıktılar ve 5 ağustos günü şafak sökerken, genel taarruza geçtiler. Çok geçmeden ilerleyen Türk Ordusuyla Kurudere'de karşılaştılar ve bir yıl önce Başgedikler'de olduğu gibi, karşı karşıya bir muharebe başlamış oldu (Allen-Muratoff 1966: 74).

Çok kanlı çarpışmalar sonunda, Rus ordusunun sağ kolunu çökerten Osmanlı kuvvetleri, bu cenahtaki Rus birliklerinin çekildiğini görüp muharebeyi kazandığını sandığı bir sırada, ihtiyattaki düşman süvarilerinin ansızın saldırıya geçerek, tedbirsiz bir şekilde açıkta ilerleyen Türk piyadesini bozguna uğrattı (Kurdoğlu 1927: 102). Bu arada Ekrad gönüllüleri ve *Başı-bozuk* kuvvetleri Paldırvan istikametinde göründülerse de, Rus süvarisi, Ekrad birliklerini ve *Başıbozukları* kolayca dağıttı (Allen-Muratoff 1966: 75). Bu sırada durumun kötüleştiğini gören M. Zarif Paşa, Ruslara karşı toparlayabildiği son kuvvetlerle yeni bir taarruz başlattıysa da (Süer 1986: 105), fakat bu durumu değiştiremedi. İstanbul'dan gelen irade gereğince, savunmada bulunmak üzere Kars'a çekilmeye karar verdi.

Kürekdere (Kurudere) Muharebesi adıyla anılan bu meydan muharebesi, çok kanlı olmuş, iki tarafta büyük kayıplar vermişti (Kırzioğlu 1955: 93). Tüm cephelerde hezime-te uğrayan Türk Ordusu Kars'a doğru çekilmeye başladı. Türkler muharebe meydanında 3.000 fazla ölü ve 2.000 yaralı bırakmış, 15 top da ganimet olarak Ruslar tarafından ele geçirilmişti. Rusların kaybı ise 599 ölü ve 2455 yaralıydı (Şirokorad 2009: 397; TSKT 1986: 106; Kırzioğlu 1955: 90). Bozgundan sonra, 10.000 kadar *Başı-bozuk* firar ederek, köyelerine kaçmıştı (Allen-Muratoff 1966: 77). Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, memleketlerinde gezmekte ve evlerinde yatmakta olan asker kaçaklarının derhal yakalanarak orduya sevkini sağlamak amacıyla Ankara, Amasya, Diyârbekir, Trabzon, Kars, Karahisâr-i Şarkî (Şebinkarahisar) Harput (Elazığ), Sivas, Van ve Hakkâri valilerine emirler gönderdi. Ayrıca bu iş için Anadolu Ordusu'na subaylar tayin etti.³⁵

³⁴BOA, *İ.DH*, Nr.19286, 8.Şevval.1270 (4.Haziran 1854) tarihli irâde. Ayrıca bkz, BOA, *İ.MM*, Nr.52, Z.Mustafa Paşa'nın 14.Ramazan 1270 (10.Haziran.1854) tarihli tahrirati.

³⁵BOA, *BOE*, *A.MKT.LUM* (Başvekâlet Evrak Odası, Umûm Vilâyet), Nr. 189/100.

4. 1855 Kars Muharasası

Gökdere (Kurudere) Muharebesinden sonra hem Türk, hem de Rus Ordusu'nun komuta kademelerinde değişiklikler oldu. Osmanlı hükümeti, Mehmed Vâsıf Paşa'yı Dersaâdet (İstanbul) Ordusu Müşirliği uhdesine verilmek suretiyle Anadolu Ordusu Kumandanlığı'na atarken, Rus hükümeti de, Kafkas Başkumandanlığı ve Genel Valiliğine seçkin bir kariyere sahip Nikolaevich Muravyef'i atamıştı (Budak 1993: 112). Bu arada İngiltere hükümeti, Osmanlı hükümetinin onayı ile Albay Williams'ın başkanlığındaki bir askeri heyeti Anadolu Ordusu nezdinde görevlendirdi (Sandwith 1856: 130).

Muravyef, 1855 yılının başlarında Kafkasya'daki kuvvetleri yeniden düzenledikten sonra, özellikle İngiliz subaylarının yardımıyla tahkim edilmiş olduğunu öğrendiği ve Anadolu ordusunun mevcut imkânlarıyla asker ve mühimmat yığmaya çalıştığı Kars kalesini kuşatmaya karar verdi. Muravyef'in makul ve pratik stratejisi, Osmanlı teşkilâtındaki hatalardan ve Rus Başkumandanına göre çok yanlış olan Türk kuvvetlerinin dağıtılış şekline istisna edilmesinin prensibine dayanıyordu (Allen-Muratoff 1966: 81).

Müşir Mehmed Vasıf Paşa'nın kumandasındaki Türk müdafaa kuvvetinin toplamı 15.000 kişiden ibaret olduğu halde, muhasaranın başında Muravyef'in kumandasında gelen 40.000 kişilik düşman ordusu o zamanlar sürekli takviye edilmiştir (Danişmend 1972: 170).

Rusların Kars önündeki yenilgisi, büyük bir ihtimalle, Ermenistan harekâtının taçlandırıcı bir gelişme olduğunu ispatlayacaktır. Bu savaş bölgesinde gayet kötü örgütlenen ve harp için gereken her şeyin eksikliğini hisseden Türklerini teşebbüsleri çok zayıftı. Savaş alanında tutunamadıkları için, Kars ve Erzurum kaleleriyle bu kalelerin denetimi altındaki topraklara çekilmişlerdi. Açık arazide sık sık Rusların önünden kaçmış olan *Başı-bozuk'lar* ve düzensiz piyadeler burada daha uygun bir savaştılar. Türklerin hizmetine giren General Williams, bu düşüncelerle Kars'ın uygun savunma tahkimatı yapımına büyük önem verdi ve bu işi bizzat yürüttü (Marks-Engels 1977: 679).

Kars önlerindeki ilk başarısızlığa rağmen, bir taraftan Erzurum bölgesine yönelik harekâtı sürdüren Ruslar diğer taraftan Temmuz 1855 başlarından itibaren Kars'taki muhasaraya daha ciddi olarak ağırlık vermeye başladılar (Danişmend 1972: 170). 13 Temmuz'da büyük bir kuvvetle Kars'a kuzeyden bakan tepelerin batı ucundaki Tahmasb Tabyası'na doğru harekete geçen Muravyef kumandasındaki Rus kuvvetleri, ayrıca 6.000 kişilik bir kuvvetle de Kanlı tabya üzerine yöneldiler. Böylece Kars, 1855 Eylül sonlarına kadar sürecek olan sıkıntılı ve çetin Rus kuşatması altına girmiş oldu (Budak 1993: 121).

Eylül ayı sonunda Kars'taki Türk Ordusu çok güç durumda bulunuyordu. Kars'a kaybedilmiş gözüyle bakılıyordu. Ruslar da şehri muhasaraya alıp aç bırakacaklarına emindiler (Marks-Engels 1977: 680).

Bu arada Muravyef Kars muhasarasını iyice şiddetlendirmiş, şehirde açlık baş göstermiş ve kolera salgını başlamıştı. Ruslar ise şehir önünde kışlık barakalar, atlar için üstü kapalı kamış damlar yapmışlardı. Rus ordusunun kampı şehre öylesine yaklaşmıştı ki, uzaktan görenler herhalde "Vladikars" adını verirlerdi (Şirokorad 2009: 399). Nite-

kim 24 Kasım'da, Kars teslim olmaya karar verdiği zaman her gün açlıktan yüzlerce asker ölüyordu. Askerler sırf iskelet haline gelmişlerdi. Çarpışma ve kaçma gücünde değildiler. Kadınlar çocuklarını getirip, yiyecek bir şey verilmesi için General'in (Williams'ın) evinin önünde bırakıp gidiyorlardı. Şehrin her tarafı ölümlerle ya da ölmekte olanlarla doluydu (Marks-Engels 1977: 736).

Savunmanın devamını artık imkânsız bir hale getiren zorlukların en önemlisi, günden güne artık korkunç bir hâl alan iâşe buhranında gösterilir: Sohum-kale'ye Asker çıkararak Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın çok gecikmiş olması müdafilerde artık hiçbir taraftan bir imdat ümidi bırakmamıştı. İşte bu feci vaziyetten dolayı müşir Vasıf Paşa'nın tensibiyle İngiliz generali Williams'ın (Danişmend 1972: 172), 24 Kasım 1855'de Kars'ta Osmanlı karargâhındaki Osmanlı ve İngiliz subaylarıyla bir istişare toplantısı yaparak Kars'ın teslimine karar verdiler (Kurdoğlu 1927: 132).

H.Sandwith'in yazdığına göre; General Williams'ın kayıtsız-şartsız teslimin kabul edilemeyeceğini, neticede ne olacağını şu sözleriyle ortaya koymuştu: "*Eğer siz şartlarımızı kabul etmezseniz, her patlayan topla birlikte her şey yıkılacak ve tahrip edilecek, o zaman açlık çeken kalabalığa istediğinizi yapabilirsiniz.*"

Bunun üzerine General Muravyef, "*Büyük ve uzun süredir sıkıntı içinde bulunan muzaffer bir ordunun*" üzerine gitmek istemediğini, onun kıtlığa ve açlığa boyun eğdiğini belirtmek zorunda kaldı (Şahin 1995: 161-180; Sandwith 1856: 301-302). Sonunda askerlik şerefine çığnmemesine azami gayret gösterilerek, 27 Kasım 1855'de Ruslara Kars'ı teslim anlaşması imzalandı (Kurdoğlu 1927: 133-134; Danişmend 1972: 173). Bu anlaşma ile açlıktan kurtulan Kars 1856 Paris Barışı'na kadar Rusların hakimiyetinde kaldı.

5. Asâkir-i Avniyye'nin Kuruluşu

Kars'ın tesliminden sonra, başta Erzurum valisi olmak üzere askeri yetkililer Erzurum'daki asker mevcudunun arttırılmasını istediler. Bunun üzerine "*Meslis-i Hâs*"da alınan karar ve çıkan irade ile, Serdâr-ı Ekrem'in refakatinde bulunan 10,000 piyadenin Erzurum'a nakli kararlaştırıldı. Ayrıca istenilen muvazzaf piyade askeri yerine 10.000 kişilik askerinin tertip edilmesi uygun görüldü. Şimdiye kadar ordular maiyetinde istihdam edilen muvazzaf piyadenin istenilen başarıyı gösterememesi ve disiplinsiz hareketleri hükümet merkezinde yeni tedbirlerin alınmasını gerekli kılıyordu. Nitekim bu konu "*Meclis-i Muvakkat*" a havale edilerek, burada muvazzaf askerin başarısızlık sebepleri ve asker tertibi maddesi acil olarak ele alındı. Anadolu Ordusu'nun başarısızlığının temelinde, burada istihdam edilen muvazzaf askerinin başarısızlığı subayların ehliyetsiz ve gayretsiz insanlardan meydana gelişine, bunların para kazanmak için düşük maaşla iş yaramayanları istihdam etmelerine, kendilerine ve binek hayvanlarına yeterli yiyecek ve yem verilmeyen askerlerin türlü rezaletlere düşmelerine bağlanarak, asker tertibi hususunda yeni bir sistemin geliştirilmesi kararlaştırıldı (Küçük 1975: 406). Muvazzaf askerin tayınatlarının yetersiz olduğunu, bu yüzden bunların bu bölgenin köy ve nahiyeye

halkına zarar verdiklerini. Anadolu Ordusu Müşiri Vasıf Paşa bizzat müşahede etmiş ve 7 Mayıs 1855'de merkeze bildirmişti.³⁶

Bu konuda İngiliz general Williams diyor ki: "*Bu dayanıklı ve kanaatkâr Asya ırkının her memlekette her zaman isyanlara sebep olabilecek ıstıraplara tahammül etmesine hayret etmekteyim . Asker atmaları çok kötüdür; ateşli hastalıkların, tifüsün şiddetinin sebebi de budur. Hatta bazı bölgelerde 18, 20, 22 ay boyunca hastalığın sürdüğü görülmektedir. Hizmet subayları, disiplin ve eğitim hususunda ihmalkâr derecede müsamaha gösterebiliyorlar. Bunların büyük bir kısmı kumandanlığa da lâyık değildir*" (Engelhardt 1999: 122-123).

Bu harpte "*Başı-bozuk*" kuvvetleri de önemli başarı bir gösteremedi. Bunların bazıları doğrusu güzel hareket etmekte iseler de, cümlesi o surette olmayarak, içlerinden bazı hayrı ve şerri fark etmeyenleri bu görevi yağmacılığa, edepsizliğe fırsat addederek, gerek yol esnasında gerek buldukları mahallerde Müslüman ve Hıristiyan halkın can, mal ve ırzına tasallutta bulduklarına şahit olundu. Muharebelerde dahi askerlik sanatına yakışmayan fenalıklara cesaret ettikleri müşahede edildi" (Rifat Paşa TS: 144)

Muharebelerde istihdam olunacak askerlerden istenildiği şekilde istifade edilebilmesinin askerin refahının artırılmasına ve subayların ehliyet sahibi kimselerden seçilmesine bağlı olduğunu gören devlet yetkilileri yeni bir sistem geliştirilmesine karar verdi. Tertibi gerekli görülen 10.000 süvari askeri, aşağıda şartları belirtilen düzen çerçevesinde oluşturulacaktı:

1. 605 kişi olarak oluşturulması düşünülen alaylar, sayıları 150 kişiden teşekkül eden dört bölükten meydana gelecekti ve toplam alay sayısı on altı olacaktı.

2. Her alaya birer miralay, birer binbaşı, birer alay kâtibi, birer sancaktar, birer cerrah tayin edilecekti.

3. Her bölüğe birer yüzbaşı, birer mülâzım, birer bölük kâtibi, dörder çavuş, on iki şer onbaşı ve bir kalebend tayin edilecekti.³⁷

Özel bir talimata göre tertip edilecek bu askere; "*Asâkir-i Avnîyye*" adı verildi. "*Nizâm-nâme*"lerde beyan olunduğu üzere, Miralaylara 5.000, binbaşılara 2500, yüzbaşı, sancaktar ve alay kâtiplerine 1.000'er cerrahlara 750, mülâzıma 500. bölük kâtibi, çavuş ve kalebende 200, onbaşılara 160, erlere 130 kuruş maaş verilecekti. ayrıca kendilerine ve binek hayvanlarına yeterli ölçüde tayinat verilmesi kararlaştırılan bu askerlerden muharebe esnasında yaralananlara emeklilik, şehit olanların çocuklarına düzenli ordularda olduğu gibi maaş bağlanacaktı.³⁸

³⁶ Geniş biş bilgi için bkz; BOA, İDH, Nr:21079,

³⁷ BOA, İDH, Nr: 22088; Ankara Valisi'ne 14 Cemâziye'l-evvel, 1272(22 Ocak 1856) tarihli emir.; ayrıca bkz,

Küçük, *Tanzimat Devri'nde Erzurum*, s.406.Küçük 1975:406.

³⁸ BOA, İDH,Nr. 22088.

Bu askerin derhal toplanarak Erzurum'a sevki valilere yazıldığı gibi, masraflarının da fevkalâde askeri masraflar fonundan karşılanması için maliyeye emir verildi (Küçük 1975: 407). Daha önce Erzurum'da yeniden inşa edilen büyük istihkâmlar için toplar gönderen merkez, akabinde "*Asâkir-i Avniyye* " adıyla 10.000 asker tertip ederek Erzurum'a sevk etmeyi düşünüyordu. 30.Mart.1856'da imzalanan Paris Barış Antlaşması, Erzurum'a rahat bir nefes aldırıldığı gibi, Kars'ı da Rus işgalinden kurtardığından, buna gerek kalmadı (Şahin 1995: 181).

Sonuç

Diplomasinin türlü oyunları içinde harbe sürüklenen Osmanlı Devleti, bu harbe hiç istemediği ve hiçbir yönden tam hazırlıklı olmadığı halde sürüklenmişti.

Kırım Harbi süresince, genellikle savunmada kalmayı tercih eden Osmanlı Devleti, Rusya ile diplomatik münasebetlerinin kesilmesinden sonra Anadolu ve Rumeli cephele-
rindeki askeri hazırlıklarına hız vermeye başladı. Bir savunma savaşını öngören Osmanlı Seraskerliği, Anadolu ve Rumeli ordu kumandanlıklarına gönderdiği emirlerde hazırlıklarını buna göre yapmalarını istemişti.

Bu harpte Anadolu Ordusu, Türk-Kafkas sınırında Ruslarla giriştiği mücadelelerde bir-iki mevzii başarıya rağmen, genelde başarısız olmuştu. Başlı-bozuk ve gönüllülerden oluşan birliklerin beklenen desteği verememeleri, düzenli ordunun başarısızlığı yanında ordu kumandanlarının yetersizliği bunda önemli rol oynamıştı. Nitekim cephe-
deki durumu Müşavir Paşa şu sözlerle ifade eder: "*Eğer padişah, büyük rütbe verdikleri adamlara o rütbe ile birlikte lâzım olan iktidarı, liyakati de verebilmiş olsaydı, Bâb-ı âli'nin o kadar uzak ve ehemmiyetli mevkiler için bu derece yetersiz kumandanlar seçmesine tek bir mazeret olsun bulunabilirdi*" (Slade, 1943: 85).

Bu başarısızlıkta, müttefiklerin bu cepheye kuvvet kaydırılmasına her fırsatta en olmaları da önemle zikredilmelidir. Nitekim zayıf da olsa, Türk ordusunun o bölgede büyük bir Rus ordusunu harp sonuna kadar meşgul etmesi, Kırım'da savaşan müttefik kuvvetler için en büyük faydayı sağlamıştır. Özellikle, Anadolu Ordusu'nun Kars Savunması her türlü takdirin üstündedir.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Dahiliye(BOA, *İ.DH*).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Hariciye(BOA, *İ.HR*).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Meclis-Mahsus(BOA, *İ.MM*).
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı âli Evrak Odası(BOA, *BEO*, *Ayniyat Defteri*, Nr.618, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı âli Evrak Odası, *Sadaret Mektubî Kalemî Umûmî Vilâye*(BOA, *BEO*, *A.MKKT.UM*).

B) Kitap, Makale ve Tez

- ALLEN W.E.D-MURATOFF Paul, Kafkas Harekâtı(1826-1921) Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1916.
- BUDAK Mustafa, 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1993.

- ÇADIRCI Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- DANIŞMEND İ.Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.4, İstanbul: Türkiye Yayımevi, 1972.
- E.ZİYA, Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- ENGELHARD, Tanzimat ve Türkiye, Türkçesi: Ali Reşad, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, 1855 Kars Zaferi, İstanbul: Işıl Matbaası, 1955.
- KURDOĞLU, Fevzi, 1853-1856 Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi, İstanbul: Devlet Yayınları, 1927.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Erzurum'un Nüfus Yapısı", Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 7-8, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.
- KÜÇÜK, Cevdet, Tanzimat Döneminde Erzurum (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1975.
- MARKS Karl- ENGELS Friedrich, Doğu Sorunu (Türkiye), Çev:Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları, 1977.
- MUSTAFA Nuri Paşa, Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, c.III-IV, Sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen Neşet Çağatay, Ankara, TTK Basımevi, 1980.
- PAVEL, Averyanoff, Ondokuzuncu Asırda Rusya-Türkiye-İran Muharebeleri, Çev: Yüzbaşı Mustafa-Teğmen Âdil, Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1926.
- RİFAT PAŞA, Muharrerat-ı Nâdire, c.IV, İstanbul, (TS).
- SANDWİTH Humpery, A. Narrative The Siege of Kars, London, 1856.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin, Bitki Örtüsü Akarsular ve Göller, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990.
- SAYDAM, Abdullah, Osmanlı Medeniyet Tarihi, Trabzon: Derya Kitapevi, 1998.
- SERTOĞLU Mithat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yapısını Değiştiren Büyük Devrim: Tanzimat", Hayat Tarih Mecmuası, Hayat Yayınları, 11/11, İstanbul, 1976.
- SERTOĞLU, Mithat, Osmanlı Tarih Lûgati, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1986.
- SLADE, S. Adulphus, Türkiye ve Kırım Harbi, Çev: Ali Rıza Seyfi, İstanbul: Askeri Matbaa, 1943.
- ŞAHİN Hasan, 1855 Erzurum Harekâtı (Basılmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995.
- ŞİROKORAD A.B, Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar- 93 Harbi ve Sarıkamış, İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.
- SÜER, Hikmet, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856), Ankara: Genkur Basımevi, 1986.
- UBICINI M.A, Osmanlı'da Modernleşme Sancısı, İstanbul: Timaş Yayınları 1998.
- UBICINI, M.A, Türkiye 1850, İstanbul: Tercüman Binbir Temel Eser, (TS).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Başı Bozuk Maddesi", İslâm Ansiklopedisi, c.2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- YÜCEL, Yaşar-SEVİM Ali, Türkiye Tarihi, c.4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- ZARİF Paşa, Hâtırat, Haz: E. Ziya, Karal, Belleten, c. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1940